

Papp István

Töredezett határidőnapló Erdélyből

Markó Béla: *Egy irredenta hétköznapijai (Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április – 1989. december)*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

A 2006-os esztendő fordulatos évnek bizonyult Magyarországon és Erdélyben is a politikai rendőrség történetében, köznapi fordulattal élve az ügynökkérdés történetében. Nálunk egy névtelenül megjelentetett ügynöklista és Szabó István filmrendező ügynökmúltjának napvilágra kerülése, míg Transsylvániában a lángoszlopként tisztelt és méltatott költő, Szilágyi Domokos lelepleződése váltott ki szenvedélyes vitákat. Az itthoni folytatás mindvégig nagy sajtónyilvánosság közepette, a média kitüntető figyelmét élvezve zajlott, de szakmai hozadéka nem minden esetben bizonyult maradandónak. A határon túl ezzel szemben 2009-ben három olyan kötet is napvilágot látott, amelyek – bár az erdélyi magyar értelmiség sorsáról szólnak –, nekünk, anyaországiaknak is számos tanulsággal szolgálnak.

Ezen könyvek sorában Cs. Gyimesi Éva járta körül a legalaposabban és legigényesebben saját megfigyelésének/ellenőrzésének keserű históriáját.¹ A kötet értékét elsősorban az adja, hogy nem pusztán forrásközlésre vállalkozott, hanem szembesítette saját emlékeit a dossziében foglaltakkal, megmagyarázta, kommentálta a román politikai rendőrség szóhasználatát, kifejezéseit. Az erdélyi magyar értelmiségi társadalom egy másik, igen fontos szegmensét elemezte Molnár János ugyancsak a tavalyi esztendőben megjelent művében.² Molnár elsősorban a Királyhágómelléki Református Egyházkerületre vonatkozó ügynöki jelentéseket gyűjtötte össze, főként Tőkés Lászlóra és édesapjára vonatkozóan. Mivel a kötetben számos egykori hálózati személy nevét felfedte, ezzel jelentős lökést adott az erdélyi kálvinisták önvizsgálatának elindításához, amely talán nem marad hatás nélkül Magyarországon sem.

A harmadik könyv, amellyel itt foglalkozni kívánunk, az erdélyi magyarság Tőkés mellett legismertebb vezetőjére, Markó Bélára vonatkozó titkosszolgálati munka iratanyagát tartalmazza. A testes kötet bevezetőjéből (5–14.) kiderül, hogy Markó 2006-ban kapta meg a 7 iratcsomót felölelő, 1218 oldal terjedelmű lehallgatási anyagát a Volt Securitate Irattárát Átvizsgáló Bizottságtól.³ A kézzel írt jegyzőkönyveket, jelentéseket, értékeléseket ezt követően lefordították, illetve visszafordították románból, és ebből készült egy igen bőséges válogatás, amelyet jobbjára csak az intim részleteket kihagyó anonimizálás csorbított. A bevezetésben a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget immár 17 esztendeje vezető, kormányzati pozícióban és ellenzéki padosorokban, miniszterelnök-helyettesként és államfő-jelöltként is politizáló Markó megosztja gondolatait az ügynökkérdés általános problémáiról is. Úgy véli, hogy átvilágításra szükség van, éppen azért, hogy a közéleti szereplésre vállalkozóknál tudni lehessen, vajon szabad és tisztességes emberről van-e szó. Hiszen akinek a jelentései fennmaradtak, azt még mindig az egykori rettegett titkosszolgálat tartja fogva. Azt is elmondja a közölt szövegekkel kapcsolatban, hogy azok látszólagos bőségük ellenére igen felületesen, sok esetben erősen kivonatolva adják vissza az akkori beszélgetéseket. Viszont Cs. Gyimesi Évával ellentétben mégsem vállalkozott kommentárra, kiegészítésre, így a politikai rendőrség, a megfigyelők által a megfigyelték „segítségével” létrehozott szövegek pőrén sorakoznak a kötet lapjain. Ez rendkívül izgalmas lehetőséget kínál a szövegelemzés céljára, ez lehet akár a Markó-könyv egyik lehetséges olvasata is.

A forrásgyűjtemény döntő részét a lehallgatási jegyzőkönyvek, értékelések, jelentések teszik ki (15–454.). Elsőként a Markó Béláról kiállított személyi úrlappal szembesülünk, amelynek fénymásolt formáját a függelék második lapján is megnézhetjük. Ott személyi kartonról esik szó. Itt jegyezzük meg, hogy bár a 455. oldalon megtaláljuk a jegyzőkönyvekben szereplő állambiztonsági kifejezések feloldását és magyar megfelelőit, illetve néhány fedőnév felfedését, mégis könnyebben emészthetővé, befogadhatóvá tette volna a szövegeket a román állambiztonságról szóló tájékoztató rész. Nem csupán az egyes szakkifejezések, hanem a struktúra

magyarozatára is gondolunk: hogyan jutott el a Securitate bukaresti központjából a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztőségéig a hálózat, kik olvasták a jelentéseket. Többször olvasható, hogy az első titkár elvtársnak továbbítja az anyagokat. Ő vajon a Román Kommunista Párt városi vagy megyei vezetőjét jelenti? A személyi karton kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy a fényképet leszámítva formájában és a rögzített adatok tekintetében nagy hasonlóságokat mutat a magyar politikai rendőrség által használt operatív nyilvántartó kartonnal.⁴ Emellett a megfigyelésre használt operatív technika, a lehallgatási jegyzőkönyvek formai felépítése kapcsán is nyilvánvaló, hogy a magyar és a román állambiztonság is sokat tanult a szovjet belügyi szervektől.

A személyi kartont követően az Információk tartalma című rész következik (15–17.), amely leginkább a magyar szervek által használt környezettanulmányok feleltethető meg. Ebben Markó Béla 1986-ban élő rokonainak személyi adatait, külföldi útjainak felsorolását és a román állambiztonság által a terhére rótt cselekményeket találjuk. Ezen tettek sorában megemlítették, hogy látogatta a bukaresti magyar követséget, külföldi rádiókat hallgatott, író-olvasó találkozót szervezett fiatal irodalomárokra, magyarországi írókkal, újságírókkal tartott kapcsolatot. Legkomolyabban azt helytelenítették, hogy beadvánnyal fordult a Román Írószövetséghez Ion Lancranjan hírhedt, *Szavak Erdélyről* című könyvének forgalomból való kivétele érdekében. Emellett visszavonta társszerzőségét a XII. osztályos magyar irodalom tankönyvtől, mivel abból kihagyták Illyés Gyulát és Kós Károlyt.

Az első lehallgatási jegyzőkönyv 1986. április 17-én keletkezett, míg az utolsó, az „elsőtitkár” számára készített feljegyzés dátuma 1989. december 16. Az nem derül ki, hogy a román belügy mikortól fogva gyűjtött információkat Markó Béláról, aki rövid franciánári időszakát követően 1976-tól a Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* egyik szerkesztőjeként dolgozott. Az összefoglalókban 1983-tól kezdve veszik számba „ellenséges tevékenységként” értékelt tetteit. Kicsit zavarólag hat, hogy már közel egy esztendeje folyik a megfigyelés, amikor 1987. március 26-án a Belügyminisztérium Maros Megyei Felügyelőségének tisztje javaslatot tesz arra, hogy „Marian” fedőnév alatt megfigyelési dossziét nyissanak Markó Béláról. Akkor mi zajlott az ezt megelőző időszakban? Ezek azok a kérdések, amelyeket egy segítségül hívott történész/levéltáros tisztázhatott volna, megkönnyítve az olvasók helyzetét is. A megfigyeltek/lehallgatottak főként Markó Béla családjából és baráti köréből kerülnek ki. Sokat foglalkoztak Sándor öccsével, akit a zöld határon való szökés közben elfogtak, de később mégis sikeresen átjött Magyarországra.

Feltűnnek a kötet lapjain a Gálfalvi testvérek, György és Zsolt, Kántor Lajos, Farkas Árpád, Egyed Péter, Tompa Gábor: az akkoriban a 30-as, 40-es éveiket taposó erdélyi magyar értelmiség fontos alakjai. Meglepő viszont, hogy mennyire szórványosan vagy érintőlegesen szerepelnek az idősebb irodalmár nemzedék tagjai: leginkább még Sütő Andrásról esik szó, de Fodor Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Szilágyi István, Domokos Géza, Beke György, Bajor Andor csupán egy-két alkalommal vagy egyszer sem kerül elő a lehallgatások szövegeiben. A nemzedéki kapcsolat hiánya, az *Igaz Szó* megítélése, politikai/esztétikai nézetkülönbségek miatt hiányzik az ötvenesek/hatvanasok nemzedéke? Ez Magyarországról nehezebben megítélhető, Kolozsvárról vagy Brassóba sokkal nyilvánvalóbb az igazság. Az mindenestre a kötet egyik fontos tanulsága, hogy még a diktatúra legsötétebb éveiben sincs egynemű magyar értelmiség, homogén magyar nemzeti közösség, ahogyan azt az információhiány/tájékozatlanság miatt itthonról sokáig látni véltünk. Paradox módon ez a leegyszerűsítő megközelítés egybeesik a Securitate szemléletével, hiszen belügyi perspektívából nézve Kovács András Ferenc ugyanannyira „nacionalista-irredenta” szerző, mint Farkas Árpád. Tompa Gábor színháza pedig éppen olyan elfogadhatatlan, mint Sütő András drámái, miközben mindketten „ünnepelt” szerzői, rendezői voltak a határon túl és Magyarországon is az irodalmi-színházi életnek.

A kötetbe válogatott lehallgatási jegyzőkönyveket böngészve igen hamar kiderül, hogy az áldozatok tudtak, vagy legalábbis jó okkal gyanakodtak a lehallgatókészülék jelenlétére. Éppen ezért lényegesen kevesebb konkrét, az ellenzéki tevékenységet, gondolkodást alátámasztó információt nyerhettek ezzel a módszerrel a Securitate tisztjei annál, mint amit reméltek. Néha csupán ennyi áll egy jegyzőkönyvben: „Ismerősökről

beszélgetnek, történeteket mesélnek, kacagnak.” (158.) Számos esetben csupán arról szereztek tudomást, hogy ki, kivel és hol beszélt meg találkozót. Markó Béla vagy felesége nem egy esetben szinte leintik a vonal másik oldalán lévőket, ha fontos témáról kezdene el beszélni. Ezért támadt az az érzésünk, hogy e kötet inkább hasonlít egy határidőnaplóra, amelyben nevek és időpontok lelhetők fel, mintsem érdemi, kompromittáló adatokat tartalmazó jegyzőkönyvre. De még határidőnaplónak is töredezett, mivel a szabadságok, vidéki utazások ideje kimarad, csakúgy, mint a szabadban lezajlott találkozóké, beszélgetéseké. Ezért is fontos lenne, ha Markó Béla egyszer megírná a szövegek kommentált változatát is, mivel így kristálytisztán láthatóvá válna a felek nem egyszer képes, áthallásos beszéde.

Történelmi nézőpontból szemlélve e szövegeket nagyon érdekesek és sokatmondóak azok az elejtett, látszólag politikai szempontból nem kényes félmondatok, amelyek a Markó család és baráti köre mindennapjait mutatják be. A mélypontra lévő életszínvonalról árulkodnak ezek a mondatok: „A célszemély családja náluk tárolja a krumplit.” „A benzinkérdésről tárgyalnak az alábbiakban.” „A célszemély azt kérdezi vendégétől, megkapja-e teljes fizetését.” „Meggérdezik a célszemélytől, hogy átmehetnek-e hozzájuk másnap fürödni.” „A célszemély elmondja, hogy nagyon hideg van a lakásban, meleg vizük nincs.” Ennél kényesebb mondatok aligha hangozhattak volna el, a 80-as évek abszurd romániai valósága olvasható ki mindebből. Feltehetjük, hogy mindez a lehallgatótiszt számára sem volt másként, s ezért is nem tulajdonított mindennek jelentőséget. Egy hasonló magyar dossziében mindezt – a megfigyelt személyek sokat foglalkoznak életszínvonal-kérdésekkel – félmondattal összegezték volna.

Mint az előbb már utaltunk rá, előttünk ismeretlen okból csupán 11 hónappal a lehallgatás kezdetét követően született meg a hivatalos döntés Markó Béla saját dossziéjának megnyitására. Ezzel egy időben egy intézkedési tervet is elfogadtak, amely azt tartalmazta, hogy a Securitate milyen célokat kíván elérni, és ehhez milyen eszközöket társít (68–69.). A lakáslehallgatást kiterjesztették a szerkesztőségre is, ettől kezdve bukkannak fel a dossziében, s így a kötetben is az *Igaz Szó* munkatársainak Hajdú Győző főszerkesztővel folytatott vitái, konfliktusai. Természetesen az állambiztonság mohón érdeklődött aziránt, hogy nem terjeszt-e Markó a magyar kisebbség helyzetéről szóló szamizdat anyagokat belföldön és külföldön. Ebben az irányban feleslegesen tapogatózott a politikai rendőrség, mivel Markó elsősorban az irodalom eszközeivel, a verseivel politizált. Minden bizonnyal óva intette az 1982-es neves ellenzéki dokumentum, az *Ellenpontok* szerzőinek sorsa is, akik közül – mint ez a kötetből is kiderül – figyelemmel kísérte az emigrációba kényszerült Szócs Géza sorsát. Természetesen csupán Markó Béla tudna választ adni arra a kérdésre, hogyan viszonyult az illegalitás határát átlépő, szamizdatokat terjesztő ellenzéki tevékenységhez. Az 1990. utáni közéleti tevékenységét messziről szemlélve talán nem elrugaszkodott az a feltételezés, hogy habitusától, életfelfogásától távol állt ez a fajta cselekvés. Ő más utakat keresett, amelyek lehet, hogy forma szerint legálisak, de ugyancsak göröngyösek és veszélyesek voltak.

Szintén az intézkedési tervben olvasható az alábbi félmondat: „Meg kell ismernünk és munkába kell vennünk a célszemély nem megfelelő érdeklődési körű hazai és külföldi kapcsolatait...” Nem tudni, hogy a fordítás pontatlansága vagy az állambiztonsági szakzsargon nyakatekertsége miatt szerepel a „munkába kell vennünk” kifejezés, amely mögött retorziók széles skálája húzódnak. Ennek tisztázása is megért volna egy magyarázó lábjegyzetet. Az utolsóként használt módszer ismerős lehet a magyar állambiztonsági dossziékat olvasóknak is: erkölcsi alapon próbálták meg lejáratni Markót, lehetetlen helyzetbe hozva őt munkahelyén.

Ezen célok eléréséhez az operatív technikai eszközök igénybevétele mellett ügynökökre és saját tisztjeire kívánt támaszkodni a román politikai rendőrség. A kötetben csupán egyetlen ügynök nevét fedte fel Markó: az *Igaz Szó* sokak által nem szeretett – s a lehallgatások szövegeit olvasva érthető okokból megvetett – főszerkesztője, Hajdú Győző „Graur” fedőnév alatt igyekezett készséggel kiszolgálni a belügyi szervek igényeit, legyen szó információszerezésről, fegyelmezésről vagy éppen ellentétek szításáról. A Securitate tisztjei is több alkalommal felkeresték Markót ezekben

az időkben. Részben azért, hogy azt a látszatot keltsék, hogy a politikai rendőrségnek dolgozik, részben pedig a megfélemlítés szándékával. Mindezek az intézkedések első olvasásra nem tűnnek rendkívül szigorúnak. Amellett, hogy felfedezhetőek a magyar és a román állambiztonsági módszerek hasonló jegyei, figyelemre méltó, hogy a Securitate is szívesen vette igénybe, és a magyar III/III-nál jóval eredményesebben alkalmazta a közvetett nyomásgyakorlás eszközeit. Ugyanakkor a lehallgatási jegyzőkönyvek olvasójának nem lehet kétsége afelől, hogy az 1987-es terv csupán az első szintet jelentette Markó Béla megrendszabályozásában, hiszen a szöveg így zárul: „Az operatív helyzet alakulásától függően a jelen tervet újabb intézkedésekkel bővíthetjük.”

Az operatív helyzet pedig nem javult, sőt mi több, romlott, hiszen Markó Béla kitartó szívóssággal folytatta addigi irodalmár tevékenységét, sőt még bővítette is azt az *Igaz Szó* irodalmi körének megszervezésével. A kötetből nagyon szépen kirajzolódik az a folyamat is, ahogyan 1988/89 folyamán az Erdély-kérdés a magyar belpolitika meghatározó problémájává vált. Ennek köszönhetően egyre jobban erősödtek és kiépültek a költő Markó Béla magyarországi kapcsolatai, az *Élet és Irodalom*tól a *Hitelig* jelentek meg versei, szerepelt a Kossuth Rádióban, szavaltak tőle a televízióban is. Így sűrűsödnek az információk is, amelyeket nagyjából három hónaponként értékelték a román belügy tisztjei. Sőt az idő előrehaladtával Markó Béla megfigyelése egyre inkább párhuzamosan folyt, mivel a dossziéjába több alkalommal is fűztek be barátainak, Gálfalvi Györgynek és Demeter Józsefnek a lakásán felvett jelentéseket is. Ezen a ponton Markó anyaga emlékeztet a magyar állambiztonság által összeállított személyi dossziék szerkezetére.

A kötet csúcspontja az 1989-es esztendő: ebből az évből származik a legtöbb, de tartalmában az állambiztonság számára jórészt értékelhetetlen jelentés. Átszűrődik valami abból az izgalomból és reménykedésből, ahogyan Markó és barátai a kelet-európai és a magyarországi változásokat fogadták, de ez csupán néhány apró morzsa lehet a beszélgetések, tervezgetések tömkelegéből. Szerencsére sokat romlott a Securitate hatékonysága, vagy ennek a körnek a tagjai váltak sokkal óvatosabbá, és eredményesebben konspiráltak. A diktatúra bukásához közeledve, amely a mából nézve oly közelinek látszik, egyfajta versenyfutás kezdődik Markó és a román belügyminisztérium tisztjei között: egyre több kompromittáló információt gyűjtenek, és egyre világosabban a tudtára adják, hogy szorul a hurok. Az 1988/89 fordulóján készített elemzésből (333–336.) kiderül, hogy büntető szándékkal utasították el útlevélkérelmét, a megyei pártbizottság a Securitate információja nyomán elütötte „vezető funkció” elnyerésétől, és legjobb barátját, Gálfalvi Györgyöt a megyei bíróság pénzbüntetésre ítélte azért, mert a lakásán külföldieket szállásolt el. Végül 1989. december 4-én jutott el odáig a román belügy, hogy egy jegyzőkönyv végén az alábbi utasítást tették: „Sürgősen készítsék elő a »Marian«-ra vonatkozó akciót, annak megfelelően, ahogy megbeszéltük!” Erre végül nem került sor, hiszen 1989 véres karácsonya az erdélyi magyarság és Markó Béla számára is meghozta a fizikai és szellemi megmaradás esélyét.

Felvetődhet az olvasóban a kérdés, hogy – Esterházy Péterhez hasonlóan – miért is nem formálta Markó irodalmi anyaggá a róla szóló jelentéseket. Ez az ő titka marad, de talán nem elrugaszzkodott a feltevés, hogy ezek a szövegek igazából nem is alkalmasak erre a célra. Az *Egy irredenta hétköznapi* szerkesztési fogyatékoságai és Markó Béla kiegészítéseinek hiánya ellenére is értékes bepillantást ad a 80-as évek második felének erdélyi magyar társadalmába, és számos dolgot érthetőbbé tesz a rendszerváltás utáni idők nehéz pillanataiból is.

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába.* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2009.

² Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium I.* Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009.

³ Ezen intézményről lásd Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 2010/1. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikId=139> (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)

⁴ Ennek egy típusát lásd az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának honlapján: http://www.abtl.hu/html/hu/fotogaleria/iratok/1-es_b.jpg (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)